

УДК 373.5.016:811.161.2(07):[811.161.2]

НАТАЛІЯ СІРАНЧУК

м. Рівне

vasylyshynata@bk.ru

ТИПОЛОГІЯ УРОКІВ СПРЯМОВАНИХ НА ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА – КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНИХ УРОКІВ МОВЛЕННЯ

В основу змісту навчання на компетентісно орієнтованих уроках мовлення покладена система мовленнєвознавчих понять – система теоретичних знань про мовлення, його форми, види, властивості. Введення в зміст уроку практичних і пізнавальних мовленнєвих завдань – ще одна характерна риса компетентісно орієнтованого уроку мовлення. Вправи складаються із пізнавальних запитань, які розкривають тему уроку. Розв'язання практичних завдань відповідно до мовленнєвої ситуації сприяє розвитку пізнавальних потреб і учнів, формує у них позитивну мотивацію до оволодіння мовленнєвими вміннями, забезпечує усвідомлене засвоєння знань. Відсутність правил у традиційному розумінні, заміни готових визначень системою запитань та завдань, алгоритмів і пам'яток дозволяє підвести дитину до самостійних узагальнень і висновків. Переважання вправ пошукового та творчого характеру сприяє активізації розумової та мовленнєвої діяльності учнів.

Ключові слова: лексична компетентність молодшого школяра, компетентісно орієнтовані уроки мови, компетентісно орієнтовані уроки мовлення, вправи пошукового характеру, вправи творчого характеру.

Питання типології і структури уроків є актуальним у сучасній методиці. Проблему теоретичних і практичних аспектів організації уроку висвітлено у працях Б. П. Єсіпова, М. О. Данилова, С. В. Іванова, В. О. Онищука, О. Я. Савченко, М. М. Скаткіна та ін. Типологію, структуру і методику уроків мови досліджували О. В. Текучов, С. Х. Чавдаров, Г. І. Чуйко, М. К. Тищенко, О. М. Біляєв, К. А. Москаленко, Г. О. Петровська та ін.

Сучасна спрямованість програм на формування комунікативної компетентності молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою (усіма видами мовленнєвої діяльності) в процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань [4, 10] орієнтує на подальші методичні пошуки, пов'язані з визначенням місця та ролі факультативних уроків, спрямованих на формування лексичної компетентності молодшого школяра в системі навчання української мови. Це надзвичайно актуально для всіх ланок школи, адже формування комунікативної компетентності молодшого школяра, як засіб формування мовної особистості, пронизує програми української мови з 1 до 11 класу.

У 60–90-х роках було виконано ряд дисертаційних досліджень (М. С. Вашуленко, Л. О. Варзацька, Л. Д. Нечай, Л. О. Кутенко, Т. Ф. Потоцька, В. І. Бадер, В. О. Собко, Л. Б. Попова, Н. А. Гац, Н. І. Лазаренко, Л. М. Міненко, З. О. Захарчук), присвячених питанню розвитку мовлення молодших школярів. Були спроби знайти ефективні шляхи навчання учнів цілеспрямовано використовувати мовні засоби у власних висловлюваннях через засвоєння елементарних текстологічних відомостей.

Мета статті – розкрити типологію уроків, спрямованих на формування лексичної компетентності молодшого школяра.

М. С. Вашуленко наголошує на тому, що за умови повсякденної уваги вчителя до словникової роботи на різних уроках у початкових класах словниковий запас молодших школярів щоденно збільшується на 5–7 слів [1, 13].

М. І. Пентилюк зауважує, що особливу увагу варто звертати на вивчення власне української лексики як важливого елемента ідентифікації української мови й зазначає, що елементи роботи над розвитком мовлення влітаються в кожен урок української мови» [3, 263]. У системі навчання української мови

виокремлено спеціальний урок розвитку мовлення, який є елементом цієї системи. Щодо роботи, спрямованої на формування лексичної компетентності, вважаємо, що її варто здійснювати на всіх уроках вивчення шкільного курсу української мови та на спеціальних компетентісно орієнтованих уроках мовлення, де відпрацьовують відповідно до програми, певні комунікативно-діяльнісні вміння. У практиці шкільного навчання реалізовано обидва напрями формування комунікативної, а, отже, і лексичної компетентності – «аспектне» та спеціальне комунікативне, однак, реалізують без достатнього компетентісного спрямування навчання. Формування лексичної компетентності молодшого школяра спрямоване на оволодіння знаннями, вміннями та навичками з мови та мовлення, але не виключає рефлексивно-поведінкову лексичну діяльність (врахування особистісних якостей в ефективному вирішенні проблем комунікативного характеру) та мотиваційну лексичну діяльність (позитивне ставлення до сфери роботи над лексикою).

Проте мовленнєві курси, наприклад «Риторика», які функціонують останнього десятиліття, окреслили перед методистами проблему розробки педтехнології спеціального уроку розвитку мовлення в початковій школі.

Урок розвитку мовлення – різновид уроку української мови, де основною вправою традиційно вважаються переказ і твір. Він протиставлений, наприклад, уроку граматики. Однак, початкова школа не є закритим освітнім циклом, і принцип наступності та перспективності навчання вказує на необхідність визначення і здійснення єдиних підходів до розвитку мовлення на всіх сходинках вивчення рідної мови. Потреба в спеціальному уроці щодо формування ключових компетентностей молодшого школяра на комунікативній, а отже лексичній основі, стала необхідністю. У зв'язку з цим видається актуальним питання про розробку типології і структури таких уроків.

У методистів склалося два погляди на види уроків української мови – широкий погляд і вузьке розуміння. Так, залежно від змісту навчального матеріалу, в початковій школі урок української мови у вузькому розумінні – це передусім урок навчання грамоти, урок граматики, фонетики та ін. В широкому

розумінні його доповнюють уроком читання і позакласним читанням також. Компетентісно орієнтування уроків мови в початковій школі ще не зайняло власного гідного місця. Позиція вчених-методистів тут цілком з'ясована: «Урок української мови – це передусім урок розвитку мовлення та мислення учнів. Ця вимога зумовлена специфікою самого навчального предмета, соціальна функція якого розкривається в комунікативній функції мови» (М. С. Вашуленко, М. І. Пентиліук).

Вказівка навчальної програми на формування ключових компетентностей – комунікативної, соціокультурної та уміння вчитися, яку проголошено сьогодні як одну з провідних, уможливорює введення спеціального уроку спрямованого на формування ключових компетентностей. Проте методика такого уроку досі не розроблена. Потрібно осмислити специфіку уроку, спрямованого на формування ключових компетентностей, у порівнянні з іншими різновидами уроків української мови.

Спираючись на вимоги сучасної програми, вважаємо, що варто розділити типи уроків з української мови: на компетентісно орієнтовані уроки мови та компетентісно орієнтовані уроки мовлення.

Формування лексичної компетентності молодшого школяра, звичайно, буде відбуватися на компетентісно орієнтованих уроках мовлення. Такий урок відрізнятиметься від усіх інших цілеспрямованою роботою над основними видами мовленнєвої діяльності – слуханням, говорінням, читанням, письмом. Варто зазначити, що традиційних для уроку української мови методів і прийомів, а також вправ недостатньо, якщо вважати роботу щодо формування ключових компетентностей системою. Традиційна система навчання зв'язного мовлення не містить всього різноманіття завдань, які передбачають компетентісно орієнтоване навчання, оскільки, зазвичай, вона спрямована лише до складання висловлювань(текстів). Формування лексичної компетентності молодшого школяра передбачає використання завдань, які спрямовані на збагачення лексичного запасу та граматичної будови мовлення учнів, роботу над культурою мовлення (навчання нормам мови), яка повинна цілеспрямовано проводитись на спеціальних компетентісно орієнтованих уроках мовлення. Таким чином, мета компетентісно

орієнтованих уроків мовлення, порівняно з традиційними уроками української мови, значно розширюється. Вони охоплюють: збагачення словникового запасу та граматичної будови мовлення учнів; навчання вибору точних, виразних, адекватних мовленнєвій ситуації мовних засобів; навчання нормам мови і доцільному, доречному застосуванню їх залежно від мовленнєвої ситуації, від змісту та стилю висловлювання; вдосконалення і розвиток мовленнєвої діяльності учнів, тобто процесів породження і сприйняття мовлення, на усіх рівнях мови – фонетичному, лексичному, морфологічному і синтаксичному; вироблення основних якостей «хорошого» мовлення.

Для того, щоб яскравіше визначити специфіку компетентісно орієнтованих уроків мовлення, порівняємо їх з різними видами уроків української мови (у їхньому вузькому розумінні), наприклад, уроком граматики. Так, можемо виокремити відмінності порівняно з уроками літературного читання. Таким чином, на уроці української мови істотне місце відведено вивченню одиниць мови і навчання їх використовувати у мовленні. Оскільки це пов'язано з основними розділами лінгвістики, то можемо стверджувати, що на уроці української мови панує мовознавство й «царює» мова.

На уроці літературного читання звертають увагу на літературний твір в єдності його ідейно-сислової, структурної і мовної сторін. Тут все визначено художнім текстом.

Щодо компетентісно орієнтованих уроків мовлення, то звертаємо увагу на мовленнєву діяльність учнів, яку виокремлюють в усній та письмовій формах. Мета такого уроку – спираючись на отримані знання про мову, цілеспрямовано збагачувати лексико-граматичну будову мовлення дітей, учити їх сприймати (і розуміти) чуже мовлення, а також будувати власні висловлювання (тексти) відповідно до норм української мови. Мовлення як діяльність щодо використання мови з метою спілкування, пізнання, впливу на інших людей визначає зміст і структуру компетентісно орієнтованого уроку мовлення.

Особливу увагу сконцентруємо на навчальному предметі «Риторика», що був рекомендований Міністерством освіти і науки України (лист №1/11 - 3861 від 03.06.2009 р.) і за-

пропонований як предмет за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів (авт. В. Науменко, М. Захарійчук). Предмет «Риторика» вирізняється розвиваючими, виховними можливостями і гуманістичною спрямованістю. У сучасному розумінні це інтегрований курс, що поєднує в собі елементи знань доцільного, впливового, гармонійного мовлення. Метою курсу «Риторика» є – забезпечити формування особистості, яка б володіла знаннями, уміннями, і навичками ефективного спілкування, збагачувала б власний комунікативний досвід, зберігала б культурно-мовленнєві традиції українського народу [2, 3].

Компетентісно орієнтований урок мовлення має багато спільного з уроком риторики. Проте є і відмінності. На уроках, спрямованих на формування лексичної компетентності молодшого школяра здійснюють роботу не лише над текстом, не лише над сприйняттям мовлення – учнями створюються власні висловлювання в різних формах. Крім того, на означених уроках планують цілеспрямовану, систематичну, не «аспектну» роботу над збагаченням словника та граматичної будови мовлення учнів, а також акцентують увагу на виховання культури мовлення, культури спілкування. Таким чином, завдання компетентісно орієнтованих уроків мовлення ширші, ніж уроків риторики, оскільки охоплюють ширше коло проблем. Компетентісно орієнтований урок мовлення виконує демократичнішу функцію – навчання, виховання і розвитку в учнів різноманітної мовленнєвої діяльності. А, отже, вирішує багато проблем масової школи.

Охарактеризуємо особливості компетентісно орієнтованих уроків мовлення.

Специфіка уроку, спрямованого на формування лексичної компетентності молодшого школяра (компетентісно орієнтованого уроку мовлення), полягає у взаємопов'язаній організації *мотиваційної, когнітивної, практичної, рефлексивної та поведінкової* лексичної діяльності з опорою на наявність певного запасу слів у межах вікового періоду, адекватне використання лексем, доречне вживання образних висловів, приказок, прислів'їв, фразеологічних зворотів. Таке орієнтування уроку забезпечить цілеспрямовану і планомірну роботу щодо формування *комунікативної, соціокультурної*

компетентностей у їхньому взаємозв'язку та компетентності *уміння вчитися*, зокрема, на рівні вивчення української мови як навчально-го предмету в початкових класах.

Специфіка компетентісно орієнтованих уроків виявляється в меті, змісті, типології уроків, а також в методах і прийомах навчання.

Основна мета компетентісно орієнтованого уроку мовлення: збагачення словникового запасу та граматичної будови мовлення учнів; навчання нормам мови та їхньому використанні в мовленні; формування *комунікативної, соціокультурної* компетентностей у їхньому взаємозв'язку та компетентності *уміння вчитися*, зокрема те, що впливає на розвиток мовної особистості; формування навичок культури мовлення та спілкування; розвиток основних видів мовленнєвої діяльності: слухання, говоріння, читання, письма; розвиток мислення та формування процесів розумової діяльності (аналізу та синтезу, абстракції й узагальнення) засобами мови, що використовують у мовленні; знайомство з основними мовленнєвознавчими поняттями як теоретичною основою навчання мови та розвитку мовлення.

Спосіб засвоєння знань на компетентісно орієнтованих уроках мовлення – не рецептивний, не репродуктивний, а, переважно, евристичний, дослідницький. Нове знання відкривається учнем самостійно, в процесі спостережень за мовленням (зразковими текстами). Спостереження формує загальнонавчальні вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки та сприяє розвитку мислення. Напрямок розвитку мовленнєво-когнітивної діяльності дитини – це шлях від загального до конкретного, від абстрактного до конкретного. Основу цього шляху складає система узагальнених мовленнєвознавчих понять (за В. В. Давидовим). Учні виконують не відтворюючу, а перетворюючу діяльність на уроці.

В основу змісту навчання на компетентісно орієнтованих уроках мовлення покладена система мовленнєвознавчих понять – система теоретичних знань про мовлення, його форми, види, властивості. Введення в зміст уроку практичних і пізнавальних мовленнєвих завдань – ще одна характерна риса компетентісно орієнтованого уроку мовлення. Вправи складаються із пізнаваль-

них запитань, які розкривають тему уроку. Розв'язання практичних завдань відповідно до мовленнєвої ситуації сприяє розвитку пізнавальних потреб в учнів, формує у них позитивну мотивацію до оволодіння мовленнєвими вміннями, забезпечує усвідомлене засвоєння знань. Відсутність правил у традиційному розумінні, заміни готових визначень системою запитань та завдань, алгоритмів і пам'яток дозволяє підвести дитину до самостійних узагальнень і висновків. Переважання вправ пошукового та творчого характеру сприяє активізації розумової та мовленнєвої діяльності учнів.

На компетентісно орієнтованому уроці мовлення, порівняно з традиційним уроком української мови, змінює характер взаємодії вчителя та учня. Роль учителя полягає в управлінні пізнавальною та мовленнєвою діяльністю дитини, в організації спільного пошуку та розв'язання пізнавальних завдань, в створенні мовленнєвих ситуацій з високим розвиваючим потенціалом. Дитина – суб'єкт різноманітних видів мовленнєвої діяльності у межах навчальних мовленнєвих ситуацій. Культура спілкування засвоюється дітьми не лише у вигляді теоретичних знань («так можна / не можна говорити») – вона пронизує увесь зміст компетентісно орієнтованого уроку мовлення й реалізується на практиці, в ході навчальних – освітніх діалогів.

Структура уроку узгоджена з метою та змістом навчальних завдань та мовленнєвих ситуацій. Сюди входять такі структурні елементи: введення в мовленнєву ситуацію та створення мотивації мовлення; визначення навчального завдання, знаходження способів і алгоритмів його розв'язання; організація навчальної мовленнєвої діяльності щодо сприйняття або породження висловлювання в усній і письмовій формі; контроль і аналіз із подальшим коригуванням створених висловлювань і текстів; висновки і узагальнення щодо досягнутої мети мовлення.

На основі класифікації уроків залежно від дидактичних цілей, яка в загальному вигляді описана В. О. Онищуком [5], пропонуємо типологію компетентісно орієнтованих уроків мовлення в початковій школі.

Основні типи компетентісно орієнтованих уроків мовлення: урок пояснення навчаль-

ного матеріалу (комбінований урок); урок закріплення матеріалу та формування ключових компетентностей; урок повторення матеріалу на комунікативній основі; урок узагальнення матеріалу і вдосконалення вмінь правильно та доречно користуватися новою лексикою; урок перевірки мовних знань та вмінь організувати мовленнєву діяльність; урок роботи над помилками (в усному та писемному мовленні).

Таким чином, компетентнісно орієнтований урок мовлення як різновид уроку української мови характеризується специфікою мети, змісту, технології навчання, а також особливостями взаємодії вчителя та учня. Введення такого спеціального уроку в початковій школі, про що свідчить наш досвід, експериментального навчання за робочими зошитами «Скарбничка рідного слова» (2 клас) і «Скарбничка рідного слова» (3 клас),

«Скарбничка рідного слова» (4 клас), сприяє ефективному формуванню лексичної, комунікативної, соціокультурної компетентностей та компетентності уміння вчитися.

Список використаних джерел

1. Вашуленко М. С. Формування мовленнєвої особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання / М. С. Вашуленко // Початкова школа. — 2001. — № 1. — С. 11—14.
2. Захарійчук М. Д. Риторика 3 клас / М. Д. Захарійчук, В. О. Науменко. — К.: Літера, 2014. — 110 с.
3. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за редакцією М. І. Пентиліюк: М. І. Пентиліюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум, М. М. Барахтян, І. В. Гайдаєнко, А. Г. Галетова, Т. В. Коршун, А. В. Нікітіна, Т. Г. Окуневич, О. М. Решетилова. — К.: Ленвіт, 2004. — 400 с.
4. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1–4 класи. — К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. — 392 с.
5. Науменко В. О. Формування в дітей уміння говорити майстерно / В. О. Науменко, М. Д. Захарійчук // Початкова школа. — 2002. — № 10. — С. 13—16.
6. Онищук В. А. Типы, структура и методика урока в школе / В. А. Онищук. — К.: Рад. шк., 1979. — 184 с.

NATALIIA SIRANCHUK
Rivne

TYPOLOGY OF OPTIMAL CLASSES WHICH ARE AIMED AT FORMATION OF JUNIOR PUPILS LEXICAL COMPETENCE

The system of linguistics concepts was laid on the base of learning content on the competency-oriented classes – a system of theoretical knowledge about language, its forms, types and properties. Introduction of practical, cognitive and speaking tasks to the content – is the another feature of competence-oriented speaking lesson. These exercises consist cognitive questions which reveal the subject of a lesson. Solving of the practical problems according to the speaking situation promotes cognitive needs of pupils, creates their positive motivation for verbal skills, provides a conscious learning. The lack of rules in the traditional sense, system replacement of questions and tasks, algorithms and tokens allows child to do the independent conclusions and generalizations. The majority of searching and creative exercises help to enhance mental and speaking activity of pupils.

Key words: lexical competence of junior pupils, competence-oriented language lessons, competence-oriented speaking lessons, searching exercises, creative exercises.

НАТАЛЬЯ СИРАНЧУК
г. Ровно

ТИПОЛОГИЯ УРОКОВ НАПРАВЛЕННЫХ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА – КОМПЕТЕНТНОСНО ОРИЕНТИРОВАННЫХ УРОКОВ РЕЧИ

В основе содержания обучения на компетентно ориентированных уроках речи лежит система речеведческих понятий – система теоретических знаний о речи, ее формах, видах, свойствах. Введение в содержание урока практических и познавательных речевых задач – еще одна характерная черта компетентно ориентированного урока речи. Упражнения представляют собой познавательные вопросы, которые подводят учащихся к теме занятия. Решение практических задач в соответствии с речевой ситуацией способствует развитию познавательных потребностей у учащихся, формирует у них положительную мотивацию к овладению речевыми умениями, обеспечивает осознанное усвоение знаний. Отсутствие правил в традиционном понимании, замена готовых определений системой вопросов и заданий, алгоритмов и памяток позволяет подвести ребенка к самостоятельным обобщениям и выводам. Преобладание упражнений поискового и творческого характера способствует активизации мыслительной и речевой деятельности учащихся.

Ключевые слова: лексическая компетентность младшего школьника, компетентно ориентированные уроки языка, компетентно ориентированные уроки речи, упражнения поискового характера, упражнения творческого характера.

Стаття надійшла до редколегії 30.10.2016